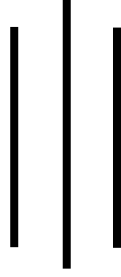

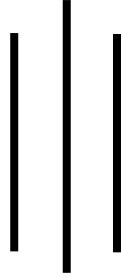
शोधनिर्देशक: सहप्राध्यापक डा. कृष्णप्रसाद दाहाल

पोष चापागाईंका बालकथा कृतिहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

कल्पना मोक्तान

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

शैक्षिक सत्र

२०६२/२०६४

क्याम्पस रोल नं. २०

परीक्षा क्रमाङ्क : ४३०७

त्रि.वि. रजिस्ट्रेसन नम्बर : ५७७६९

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटन ढोका

२०६७

शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र

श्रीमती कल्पना मोक्तानले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँपत्रको आवश्यक परिपूर्तिको निमित्त 'पोष चापागाईका बालकथा कृतिहरूको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । पोष चापागाई नेपाली साहित्यमा आफ्नो छुट्टै स्थान बनाइ सक्नु भएका कुशल स्रष्टाको नाम हो । कवि, कथाकार र नियामाकारका रूपमा परिचित चापागाईले, हाइकु कथाहरूको प्रकाशन गरेर नयाँ विधाको बीजारोपण गरेको पाइन्छ । शोधार्थी मोक्तानले यस शोधपत्रको अध्ययन र लेखनमा शोधविधिको मान्यतालाई पूर्णरूपले पालना गर्नु भएको छ । शोधविधिको मान्यतामा आबद्ध भएर बालसाहित्यको सैद्धान्तिक र ऐतिहासिक विषयको यस अध्ययनभित्र विस्तृत प्रकाश पार्ने काम भएको छ । अङ्ग्रेजी बालसाहित्यको परम्परादेखि लिएर नेपाली बालसाहित्यको वर्तमानस्थितिसम्म आफ्नो अध्ययन केन्द्रित गराउँन मोक्तान सफल हुनुभएको छ । पोष चापागाईका दुईओटा बालकथासङ्ग्रह 'आमापुतली' र 'मान्छे र बाँदर' भित्रका कथाहरूको अध्ययन र विश्लेषण कथातत्त्वका आधारबाट गरी चापागाईको कथात्मक प्रवृत्तिहरूको निकर्षण गर्ने काम भएको छ । पोष चापागाईको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन गर्दै शोधार्थी मोक्तानले उनको साहित्यिक यात्राको चरण विभाजन समेत वैज्ञानिक आधारबाट गर्नुभएको छ । अतः शोधार्थी कल्पना मोक्तानले तयार पार्नुभएको यो शोधपत्रको लेखनबाट म पूर्णरूपले सन्तुष्ट हुँदै यसको यथोचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

सह-प्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल
शोधनिर्देशक
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली शिक्षण समिति
स्नातकोत्तर कार्यक्रम

मिति:- २०६७/१२/१९ गते

मूल्याङ्कन समितिका स्वीकृतिपत्र

श्रीमती कल्पना मोक्तानले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको आवश्यक परिपूर्तिका निम्ति तयार पार्नुभएको 'पोष चापागाईका बालकथा कृतिहरूको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

(प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी)
संयोजक
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटन संयुक्त क्याम्पस

(सह-प्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल)
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटन संयुक्त क्याम्पस

(.....)
बाह्य परीक्षक

(सह-प्रा. सुरेन्द्रवरसिंह थापा)
विभागीय प्रमुख
नेपाली शिक्षण समिति
पाटन संयुक्त क्याम्पस

मिति:- २०६७१२१९ गते

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. श्री कृष्णप्रसाद दाहालज्यूको स्नेहमय प्रत्यक्ष एवं कुशल निर्देशनमा तयार गरेकी हुँ । अति व्यस्तताका बावजूद पनि आफ्नो अमूल्य समय दिई सम्बन्धित विषयका लागि आवश्यक पर्ने विविध सामग्रीसमेत उपलब्ध गराइ यो शोधपत्र तयार गर्न मागनिर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. श्री कृष्णप्रसाद दाहालज्यूप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीको शिलशिलामा आफ्ना महत्त्वपूर्ण कार्यहरूलाई थाती राखेर लिखित, मौखिक अन्तर्वार्ता एवं सामग्रीहरू जुटाइ सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय शोधनायक सह-प्राध्यापक श्री पोष चापागाईंप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । मेरो घर भोजपुर जिल्लाको बोखिम ५ पोखरीमा छ । त्यस्तै शोध नायकको घर भोजपुर दिङ्ला साङ्गाङ् नागी मुलपानीमा रहेछ । आफ्नै जिल्लाका शोध नायकको बारेमा शोध पत्र लेख्न पाउँदा म खुशी छु । मौखिक अन्तर्वार्ताका क्रममा शोध नायकले मसँग भनेका कुरा भल्भल्नी समझिन्छु । 'कल्पना ! भोजपुर अभाव, पीडा, अशिक्षा जस्ता थुप्रै कुराले पीडित भएर धुरुधुरु रुँदैछ । तिमी केही गर्न सक्छ्यौ । जन्म भूमिलाई एक बित्ता माथि उठाउ ।'

शोधकार्यको निम्ति स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्न सुवर्ण अवसर प्रदान गर्नुहुने पाटन संयुक्त क्याम्पस स्नातकोत्तर कार्यक्रम अनुसन्धान समितिप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस्तै गरी शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने आदरणीय गुरु डा. श्री चूडामणि बन्धु, डा. अच्युतशरण अर्यालका साथै साहित्यकार प्रमोद प्रधानप्रति हार्दिक श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछु । साथै उक्त कार्यको लागि आवश्यक परेको समय प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने म कार्यरत विद्यालय (श्री ज्ञानविज्ञान उच्च मा.वि.) का संस्थापक प्रिन्सिपल श्री सन्तलाल शाहज्यू र कोर्डिनेटर मित्र श्री राजीव राईज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

जन्म कालदेखि उचित लालन पालन र शिक्षा दीक्षा दिदै आजको अवस्थासम्म ल्याउन सफल मेरा पूजनीय बुबा श्री रत्नबहादुर मोक्तान र आमा मोतीमाया मोक्तानप्रति कोटिकोटि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै आदरणीय दाजुहरू रमेशकुमार मोक्तान, बिजयकुमार मोक्तान, भवकृष्ण मोक्तान र भाउज्यूहरूप्रति श्रद्धाशब्द व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै गरी मेरो शोधकार्यमा आइपरेका विविध समस्याहरूलाई साथैमा रहेर नजिकैबाट नियाल्दै आवश्यक सल्लाह-सुझाव र हौसला दिएर मलाई अगाडि बढ्नमा सहयोगी भाइ नवीन राज मोक्तान, बुहारी शोभा मोक्तान, मेरा श्रीमान् धनराज तामाङ, छोरी दिव्या, भदौनी पवीत्र र भदौ प्रतीक मोक्तानप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

त्यस्तै यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा यथासम्भव शुद्धका साथ टङ्कन र बाइन्डिङ्ग गर्नुहुने निर्मल कम्प्युटर सर्भिसलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । अन्तमा प्रस्तुत शोधपत्र समूचित मूल्याङ्कनका लागि पाटन संयुक्त क्याम्पस नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

कल्पना मोक्तान

क्याम्पस रोल नं. २०

परीक्षा क्रमाङ्क ४३०७

त्रि.वि. रजिस्ट्रेसन नम्बर ५७७६९

विषयसूची

शोधनिर्देशकको सिफारिस पत्र
मूल्याङ्कन समितिका स्वीकृतिपत्र
कृतज्ञता ज्ञापन

अध्याय एक : शोध परिचय	१-५
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोधको प्रयोजन	१
१.३ शोध परिचय	१
१.४ शोध समस्या	२
१.५ शोधको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधको औचित्य	४
१.८ शोधको क्षेत्र र सीमा	५
१.९ शोध विधि	५
१.१० शोधको रूपरेखा	५
अध्याय दुई : बालसाहित्यको सैद्धान्तिक स्वरूप र ऐतिहासिक स्थितिको अध्ययन	६-३९
२.१ परिचय	६
२.२ बालसाहित्यको परिभाषा	७
२.३ नेपाली बालसाहित्यको परम्परा	१२
२.३.१ पाठ्य बालसाहित्य	१४
२.३.२ पाठ्येतर बालसाहित्य	१९
२.३.२.१ प्रथम चरण	२०
२.३.२.२ पाठ्येतर बालसाहित्यको दोस्रो चरण	२३

२.४	बालकथाको विकास क्रमको अध्ययन	२९
२.५	बालकथाका तत्त्व	३५
२.६	निष्कर्ष	३९

अध्याय तीन : पोष चापागाईको सङ्क्षिप्त जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन ४०-५१

३.१	परिचय	४०
३.१.१	जन्म र बाल्यकाल	४०
३.१.२	शिक्षादीक्षा	४१
३.१.३	विवाह र पारिवारिक अवस्था	४२
३.१.४	पेशा	४३
३.१.५	आजीविका	४३
३.२	पोष चापागाईको साहित्यिक व्यक्तित्व	४४
३.२.१	कवि व्यक्तित्व	४५
३.२.२	यात्रा संस्मरणकार व्यक्तित्व	४५
३.२.३	कथाकार व्यक्तित्व	४६
३.२.४	निबन्धकार व्यक्तित्व	४६
३.२.५	बालसाहित्यकार व्यक्तित्व	४७
३.३	पोष चापागाईका बालसाहित्यिक यात्रा र विभिन्न मोड	४७
३.३.१	पृष्ठभूमि	४७
३.३.२	प्रेरणा र प्रभाव	४८
३.३.३	बालसाहित्यसम्बन्धी धारणा	४९
३.३.४	पोष चापागाईका बालसाहित्यिक यात्राका मोडहरू	५०
३.४	निष्कर्ष	५१

अध्याय चार : पोष चापागाईका बालकथा कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषण ५२-९८

४.१	परिचय	५२
४.२	आमा पुतली बालकथासङ्ग्रहको अध्ययन	५३

४.२.१.१	‘काफल पाक्यो चरो’ कथाको अध्ययन	५३
४.२.१.२	विषयवस्तु	५३
४.२.१.३	चरित्र चित्रण	५५
४.२.१.४	कथोपकथन	५५
४.२.१.५	द्वन्द्व	५६
४.२.१.६	भाषाशैली	५६
४.२.१.७	सन्देश	५६
४.२.२.१	चल्लाहरू फर्किएनन् कथाको अध्ययन	५७
४.२.२.२	विषयवस्तु	५७
४.२.२.३	पात्रविधान/चरित्रचित्रण	५९
४.२.२.४	कथोपकथन/संवाद	५९
४.२.२.५	द्वन्द्व	५९
४.२.२.६	भाषाशैली	६०
४.२.२.७	सन्देश	६०
४.२.३	आमापुतली कथाको अध्ययन	६१
४.२.३.१	विषय वस्तु	६१
४.२.३.२	पात्रविधान	६२
४.२.३.३	संवाद	६२
४.२.३.४	द्वन्द्व	६३
४.२.३.५	भाषाशैली	६३
४.२.३.६	सन्देश	६३
४.२.४	मुटुको मोल कथाको अध्ययन	६४
४.२.४.१	विषयवस्तु	६४
४.२.४.२	चरित्रचित्रण	६६
४.२.४.३	कथोपकथन	६६
४.२.४.४	द्वन्द्व	६६
४.२.४.५	भाषाशैली	६७

४.२.४.६ सन्देश	६७
४.२.५ चकचकले लियो ज्यान कथाको अध्ययन	६७
४.२.५.१ विषयवस्तु	६७
४.२.५.२ पात्रविधान	६८
४.२.५.३ कथोपकथन	६९
४.२.५.४ द्वन्द्व	६९
४.२.५.५ भाषाशैली	६९
४.२.५.६ सन्देश	७०
४.२.६ बाँदरहरू गलल हाँसे कथाको अध्ययन	७०
४.२.६.१ विषयवस्तु	७०
४.२.६.२ पात्रविधान	७२
४.२.६.३ द्वन्द्व	७२
४.२.६.४ भाषाशैली	७३
४.२.६.५ सन्देश	७३
४.२.७ स्यावास कथाको अध्ययन	७३
४.२.७.१ विषयवस्तु	७३
४.२.७.२ पात्रविधान	७४
४.२.७.३ संवाद	७५
४.२.७.४ द्वन्द्व	७५
४.२.७.५ भाषा शैली	७६
४.२.७.६ सन्देश	७६
४.३ 'मान्छे र बाँदर' बालकथा सङ्ग्रामा सङ्गृहीत कथाहरूको अध्ययन	७६
४.३.१ भुसुनी र हर्कबहादुर कथाको अध्ययन	७९
४.३.१.१ विषयवस्तु	७९
४.३.१.२ पात्रविधान	८०
४.३.१.३ कथोपकथन	८०
४.३.१.४ भाषाशैली	८१

४.३.१.५	द्वन्द्व	८१
४.३.१.६	सन्देश	८१
४.३.२	बाँदरको घर हुँदैन कथाको अध्ययन	८२
४.३.२.१	विषयवस्तु	८२
४.३.२.२	पात्रविधान	८४
४.३.२.३	कथोपकथन	८४
४.३.२.४	भाषाशैली	८४
४.३.२.५	द्वन्द्व	८४
४.३.२.६	सन्देश	८५
४.३.३	आँपको वगैचा कथाको अध्ययन	८५
४.३.३.१	विषयवस्तु	८५
४.३.३.२	पात्रविधान	८६
४.३.३.३	कथोपकथन	८७
४.३.३.४	भाषाशैली	८७
४.३.३.५	द्वन्द्व	८७
४.३.३.६	सन्देश	८८
४.३.४	'मान्छे र बाँदर' कथाको अध्ययन	८८
४.३.४.१	विषयवस्तु	८८
४.३.४.२	पात्रविधान	९०
४.३.४.३	कथोपकथन	९१
४.३.४.४	भाषाशैली	९१
४.३.४.५	द्वन्द्व	९१
४.३.४.६	सन्देश	९१
४.३.५	'बाबुको मुख हेर्ने दिन' कथाको अध्ययन	९२
४.३.५.१	विषयवस्तु	९२
४.३.५.२	पात्रविधान	९४
४.३.५.३	कथोपकथन	९४

४.३.५.४ भाषाशैली	९४
४.३.५.५ द्वन्द्व	९४
४.३.५.६ सन्देश	९५
४.३.६ रिसले लिन्छ, ज्यान कथाको अध्ययन	९५
४.३.६.१ विषयवस्तु	९५
४.३.६.२ पात्रविधान	९६
४.३.६.३ कथोपकथन	९७
४.३.६.४ भाषाशैली	९७
४.३.६.५ द्वन्द्व	९७
४.३.६.६ सन्देश	९७
४.४ निष्कर्ष	९८
अध्याय पाँच : पोष चापागाईका बालकथा कृतिहरूको मूल्याङ्कन	९९-१०५
५.१ परिचय	९९
५.१.१ सामाजिकता	१०२
५.१.२ पात्रामा मानसिक द्वन्द्वको सिर्जन र विकास	१०२
५.१.३ मौलिकता	१०३
५.१.४ व्यङ्ग्यात्मकता	१०३
५.१.५ संरचनामा लघुता	१०४
५.१.६ प्रतीकात्मकता	१०४
५.२ निष्कर्ष	१०४
अध्याय : छ : उपसंहार एवं निष्कर्ष	१०६-१०८
सन्दर्भसूची	१०९-१११
परिशिष्ट	११२-१२६